

Nagyág.

Úgy érzem, mintha nemsokára halálharangot kongatnának Nagyág fölött! Mintha már csak a multról regélnének a bánya vendégekönyvének lapjai, mikor turisták, laikusok és tudósok tömege tódult ide, hogy Nagyág páratlan szépségeiben és kincseiben gyönyörködjenek.

Hullongó aransárga levelek borítják az avart; a *Hajtó* oldala vérvörös, skárlát és ametiszt színű lombjaival tekint le a lejtős oldalon szétszórt bogárhátú házikókra. A *Szarkó* sziklás meredekje fényesen csillog az alkonyati napsugárban; köröskörül hamvas lilaszín árnyék terjed s az alkony kárminja ragyog a három templom tornya bádoggal fedelén. Lent a völgyben Berekszó, Maros-Solymos és Déva házai fehérlelenek s a széles völgy közepén egy nagy ezüst-szalag kigyózik: a Maros.

Az ösvényeket belepte a hulló levél, itt-ott még zöldül az utolsó haraszt. Egy kis patakon túl járhatatlan bozót emelkedik, azon túl, a lankáson, csalittá szelidül a vadon. A gerinczről látom délre a Maros-völgyét, háttérben a Retyezát hófedte csúcaival; északfelé az almási völgyet a zalatnai és abrudbányai hegyekkel; a ködös távolban, mintegy vén király, emelkedik ki csodálatos kúpjával a *Kecskekő*.

Lábam előtt, a bükkös ölében, mesterséges tavak vize csillog hatalmas gátakkal; az opálszínű víz mozdulatlan; egyetlen hab sem ringatózik rajta. Látom egész Nagyágot. Rom-rom mellett; bedült házak falát fölverte a dudva. Néhol egész kőhalomban valami régi háznak sivár romja: alatta egy elhagyott bánya ásitó üregje, melyből csöndesen szivárog a fojtó bűzt terjesztő, hasznavehetetlen kénsárga gáliczos víz. A dombon régi, elhagyott temető, mellette terül el a *Szegény-sor*. Nem pusztán azért *Szegény-sor*, mert még vize is alig van, hanem azért is, mert német és magyar bányászai a legszegényebbek s mind eloláhosodtak. Egy 75 éves székely ember maradt meg magyarnak, meg az lsten háza, a katolikus templom.

Valamivel távolabb a bájos kis *Buli-hegy*, zeg-zugos ösvényeivel, pompás árnyas sétányaival. Ez alatt egy jó karban tartott nagy épület, a bányásziskola, emelkedik. Körülötte düledező viskók, sűrűn beültetett gyümölcsfák között rejtezkednek. *És jól van ez így!*

Viruló lombok takarják el a düledező falakat s mikor eljő a tél, nem lehet leplezni a szomorú valóságot, noha a sűrűn hulló hó eléggé igyekszik eltakarni a nyomorúságot.

A *Buli* hegygyel szemben a hatalmas *Kalvária* csúcs. Szédítő mélység szakadt közék, melyen keresztül a bányatelepekhez jutunk.

A *Kalvária* 70 fokú lejtőjét kőtenger borítja. Alább a *Kontrolor* bazalt oszlopai meredeznek szeszélyes körvonalakkal. S ez a még mindig elbűvölő táj rejti a régi híres bányákat, melyeknek másfél százados multjában többször mázsaszámra mérték az aranyos érczet. A hegy össze-vissza van túrva; száz meg száz út szeli egymást, de a bányász behúnyt szemmel is 'biztosan jár benne. Bizalommal száll alá, pedig tudja jól, hogy a bánya szeszélyes, mikor kőlavínakat zúdít útja elé; haragos, mikor elfojtja lélekzetét s bosszúálló, mikor rászakad a kincset kereső emberre. S az ember mégis keresi a kincset, hat nap éjszakáján fárad s a hetedik napon övé a tiszta levegő és a napfényes égbolt. Ilyenkor szomjú lélekkel keresi föl az Isten házát. Három templom fehér falai vonják hálaadásra. Az alsó kisebb a katolikus, a görög keleti és a görög katolikus.

A XVIII-ik század végén a katolikus templom a völgykatlanban állott, itt már nyoma sincs, betemette a bányából kiszállított meddő kő.

A háttérben emelkedő *Szekeremb*, *Csetrás* és a *Hajtó* hegylánc zárja el a balsai völgytől Nagyágot. A *Kalvária* tetejéről felséges kilátás nyílik a Maros völgyére; tiszta időben Vajda-Hunyad, Szászváros körvonalaí tűnnek szemünkbe.

Szemben a *Kalváriával* a római katolikus templom és az állami elemi iskola rozoga épülete, hol 25 év óta magyarul hirdetik a kis oláh és német gyerekeknek a hazaszeretetet. Ez az iskola mostoha gyermeke az államnak! Pedig nagy nemzeti missziót teljesít!

A *Kalvária* keleti lejtője nyeregbe végződik, honnan csodás kilátás nyílik a Retyezát havas csúcsaira, melyeken forró júliusi napokon is föl-fölszillan az örökös hó. A *Szekeremb*-hegy, mintha egy sötétzöld szinpadí függöny volna, háttére Nagyágnak, mintha a *Mária hányótér* egy hatalmas vizzuhatag lenne. Pedig csupa kő, melyből kiaknázták milliókat érő kincseit s most, sárga elmállott szegénységében szinte jelképezi Nagyágnak mai állapotját, az elmulást, melyről az abbanhagyott bányák még hangosabban panaszkodnak. A Bernát-bánya s a bejárása fölött állott rendelőház szomorú romok. Valaha gazdag volt, de kimerült s omladozó boltozata lassanként betemeti a régi vasutat s így maga zárja el magát a világtól.

Lejebb, a mint a Maros völgye felé közeledünk, déli és nyugati irányban hullámos-dombos vidék terül el, szántóföldekkel és kaszálókkal. A XVIII-ik század közepéig erdős vadon volt, békés pásztorok

tanyája, kik nem is álmodtak arról, hogy lábuk alatt milliókat érő kincs hever. A föld mélyében rejlő kincs fölbukkanását Nagyág is a megszokott, csodás véletlennek köszönheti.

Born Ignác báró írja 1770 július hó 12-én Nagyágról kelt levelében: „Messze köröskörül nem láthatni egyebet rengeteg erdőségnél, hol szétszórtan egy pár ház, zúzómű, nagy hányóterek, üzemi épületek és egy templom áll. Ez együttvéve Nagyág bányatelepe, mely tisztán a bánya jövedelméből tartja fenn magát; miután a föld — a telep fekvése s a hosszan tartó tél miatt — művelésre nem alkalmas“.

1744-ben történt, hogy egy Ormingyán János nevű paraszt ember barmait a *Szekercsul* katlanban legeltetvén, éjjelenként bolygó tüzet látott a sziklából előtörni. Bejelentette báró Bornnak, ki akkortájt Csertésen ezüstbányát művelt s báró Wildburggal — kinek tulajdonképeni neve Pletzker volt — megkezdte a kutatást. Eleinte kevés szerencsével, de később fényes sikerrel kutatott. Sötétszürke leveles érczek kerültek napfényre, aranytartalmuk rendkívüli volt s vegyi összetételök páratlanul állott a tudományos világban. Ormingyán a leggazdagabb bányát nyitotta meg Bornnak s a régi mese, legalább itt, valóra vált, mert a lidércz csakugyan kincset jelzett. Ha ez a babona, noha a nép ma is hiszi, a jelenre is vonatkoznék — Nagyágon újra elő kellene jönni a régi, szép időnek, mert még ma is ásnak, túrnak a kicsapó láng nyomán. Vadászat közben magam is találtam kincsásókra. A Nagyágtól egy órányira fekvő jégbarlang közelében, két jámbor paraszt mellett, egy ifjú leány, ócska czirillbetűs templomi könyvből hangosan olvasott föl valami evangéliumot. A jámborok hiában ástak s a hajadon is hiában olvasott. Enyhe októberi nap lévén, a kincskeresésnek még a leányra sem lett rossz vége, ki Éva anyjának paradicsomi öltözetéből csak a fügefafa levelet nem vette föl.

Az elszegényedett nép különben sem bízik már a lidércz mutatta kincsben, inkább törődik kis gazdaságának gondozásával. Ha csekély igényeit kielégítheti, adóját megfizetheti, szinte boldognak tartja magát, mert engedelmes, tisztességes és igénytelen. Emberségesebb felét még a politikai lidérczek sem izgatják, pedig elégszer kísértik.

Born megnyitotta az első tárót azon a helyen, hol Ormingyán a bolygó tüzet látta s azt *Szeplőtelen fogantatásnak* nevezte, míg a rohamosan telepedni kezdő nép *Czigány-tárónak* hívta, hihetőleg a környéken letelepült cigánykovácsokról.

Kedzetben nem volt valami nagy jövedelme, 1748-ban 22,630 K., a következő években valamivel több, de már 1756-ban 551,182 K. és 1757-ben 412,318 korona s a XVIII-ik század végéig évenként 60,000—200,000 K. tiszta jövedelem mutatkozott, míg a XIX-ik században jobb, rosszabb évek fölváltva sorakoztak, voltak veszteséget mutató évek is.

150 év alatt 47,000 kilogramm aranyos ezüstöt bányásztak, ennek nyers értéke 60.000.000 K., leszámítva költségeit, tiszta jövedelemként 11.000,000 K. állapítható meg. A 60 millió korona nagy része a nép közt oszlott meg s ha nem tette is vagyonossá, de megélhetését biztosította. Az aranyforrás — úgy látszik — itt is kiapadt s ez a betegség meglátszik a vidék külső arculatján is. Most már csak a mindennapi kenyér megszerzéséről van szó! A kenyeret pedig csak fárasztó munkával lehet előteremteni. Ormingyán utódai boldogoknak érzik magukat, ha kukoriczaliszttal jól lakhatnak.

Már a tudósok is ritkábban keresik föl, turista vendégei meg inkább a megyéből valók. Bezzeg a régi idők vendégei! Fejedelmi személyek, katonák, nagy papok és tudósok voltak, kiknek ott jártát a bánya emlékkönyve őrzi. Míg így a régi *daliás* időkön merengünk, megemlékezünk azokról, kik innen indultak a magyar közéletnek s kik itt dolgoztak a nemzet javára. Amazok közül Lönhart püspök bölcsője ringott itt, szülőházát már lerombolták s kidőlt az a százados körtefa is, melynek ízetlen gyümölcsét, saját vallomása szerint, a bányászok gyerekeivel együtt szedegette. *Ninger* Ignác apát szülőháza félig-meddig rom, de még áll az elhagyott *Bernát*-bánya szomszédságában. Azok közül, kik itten dolgoztak, kiemelkedik *Franzenau* József. Az utódok közül ma már egy sem él, a ki ismerte volna, mégis emlegeti mindenki. A szó valódi értelmében nemes volt, a népnek igazi atyja s képzettsége és talentuma messze földön ismertté tették tisztelt nevét. Apáról-liúra szállott *Franzenau* tisztelete. Pedig a *bányászok atyja* fergeteges időben állott a nagyági hivatal élén, a magyar szabadságharcz már itt találta őt. Az Algyógyot, Szászvárost s a környékbeli magyar helységeket dúló oláhok Nagyág-felé indultak. *Franzenau* rendkívül erélyesen, de nagy tapintattal készült a védelemre s kitűnő segítő társat hódított maga mellé, *Piso Szabin* esperest, ki teljes papi ornátusban a nagyági hívőket maga mellé véve, magasan föl tartott kereszttel állott a tábor elé. Kijelentette, hogy csak holttestén keresztül vonulhatnak Nagyágra s megátkozta azokat, kik gyilkos szándékkal vannak. S a tábor az átok rémségeitől megfélemlítve, visszafordult Szászvárosnak. Ő Felsége 1852-iki látogatása alkalmával arany érdemkereszttel tüntette ki a becsületes papot, ki 95 éves korában, mindenkitől megsiratva alig pár évvel ezelőtt halt meg. Mikor meg a lázongás hírére *Forró* ezredes Déváról egy zászlóalj honvéddel Nagyágra érkezett, *Franzenau* s a tisztviselőikar fogadták; a legénységet megvendégelték.

Nagyág bányászai közt nem is akadt, — egy-kettőt kivéve — ki a nemzet ellen fegyvert fogott volna! Csak egy ember volt, ki az algyógyi vérengzésben részt vett. Maga itt porlad, a rablott kincsen nem volt áldás s utódait már koldusbot várja. A nagyági bányásznép hűségét *Franzenaunak* lehet köszönni. Házában a tisztviselői kar, a bányász

tanulók s az intelligens altisztek igazi otthont találtak. Leereszkedő, barátságos magatartásával növelte bennök a bányász szellemet. Franzenau után minden irányban hanyatlást látunk.

Utóda, *Reinisch*, jeles bányász hírében állott. Mint a bányamű vezetője, egyúttal községi bíró is volt. A múlt század közepén talán ő volt az egyetlen, ki *jus primae noctis* hűbéri jogát még gyakorolta s ezért komikus gróf *Ferrari* Angelo jelentése, melyben Reinischt jutalomra ajánlja „wegen die Hebung der Moralität! Solche Verdienste geben ihm wohl Anspruch auf eine Belohnung.“

Az alkotmányos érában Hüttl Józsefnek lehet köszönni, hogy Nagyágón a nemzeti szellem megszilárdult. Ez az erős, hajlíthatatlan magyar melegen ápolta a hazafias érzelmeket s 14 évi itt léte alatt száz esztendő mulasztásait pótolta. Hüttl alólról kezdte a magyarosítást. A csacsogó gyermek ajkára adta először a *Hazádnak rendületlenül!* E munkában tanítók, élükön Réthi Lajos tanfelügyelő, papok, tisztviselők segítettek. A nagyági bérczek közt magyar dal zengett; a bányászok magyarul üdvözölték egymást s az Isten házában is elhangzott az első magyar szónoklat!

A mint Hüttl az elemi iskolát államivá tette s megmagyarosította, szükségképen sorra került a bányászati szakiskola. Nevezetes tanintézet volt a nagyági bányásziskola. Innen került ki az erdélyi bányászatnak majd minden munkafelügyelője, sőt még sok művezetője is. 70 év óta áll fenn s ez idő alatt körülbelől 600 szakképzett egyént adott a hazai és külföldi bányászatnak.

Az iskola eszméjét 1834-ben Czehentmayer és Franzenau vetették föl s maguk is vállalkoztak arra, hogy szabad óráikban tanítsák az ifjúságot. A nagyszebeni thesaurarius akkori elnöke, báró Gerliczy 1834-ben a következő rendeletet intézte a nagyági bányahivatalhoz: „Mint-hogy legmagasabb helyről — a többi közt — egy határozott szabatos nyilatkozat is kivántatott, hogy vajjon nem volna-e czélszerű és szükséges a selmeczbányai és tiroli bányászati szakiskolához hasonló gyakorlati bányász-iskolát szervezni, mely hivatva volna az erdélyi bányászatot előmozdítani s alkalmazható bányafelügyelőket nevelni, kikben ez idő szerint nagy hiány mutatkozik, — továbbá, minthogy Nagyágón rendszeres bányaművelés van, nem volna-e Nagyág a legalkalmasabb hely ezen iskola felállítására: meghagyom a bányahivatalnak, hogy ezen fontos tárgyról, legfentebb 3 hét alatt egy alaposan átgondolt, megfontolt és mindennemű körülményeket és viszonyokat tekintetbe vevő jelentést ide terjeszzen föl“.

A nagyági hivatal kapva-kapott a felhíváson; megbizta egyik jeles tisztviselőjét, Grimm Jánost, hogy tervezetet dolgozzon ki, úgy az épület fölállítására, mint a tananyag megállapítása tárgyában. A hivatal véle-

ményes jelentésére már 1834 október hó 9-én megérkezett a döntés. A nagyági bányászati szakiskola felállítása felsőbb helyről elrendeltetett. Az iskola építése és berendezése azonban hosszú ideig tartott, úgy, hogy egyelőre kénytelenek voltak a régi szertári épületben kezdeni a tanítást. Az első rendes évfolyam 1836-ban nyílt meg, az anyakönyv tanúsága szerint 25 növendékkal, kik közül többen korosabb, családos emberek voltak. Az első évfolyam növendékei között volt Grünwald Mihály és Lager Ferencz is, kik később a nagyági bányászatban oly fontos szerepet játszottak. Grünwald Mihály volt az, ki a gazdag Longin-tömzsöt 1842-ben fölfedezte s ez által a bánya sorsát évtizedekre biztosította.

Az iskola tannyelve német volt s ennek folytán sok külföldi ifjú is belépett s végezte itt tanulmányait. Voltak Csehországból, Bukovinából, Indiából, Sziléziából, Bécsből, sőt Oroszországból is növendékei. Hüttl József azonban teljesen magyarra tette, minek következtében a külföldiek végleg elmaradtak. Nem is volt szükség külföldiekre! Az erdélyi bányász ifjúság tömegesen tódult ez intézetbe.

Ám a régi növendékek nem tudták feledni Nagyágot soha! Hálásan gondoltak vissza az „Alma materre“, s nem egy közülök jött el évtizedek múlva, hogy viszont lássa. Pár év előtt a klagenfurti bányai igazgató, Makutz látogatta meg Nagyágot s szeretettel ölelte keblére még élő egy-két tanulótársát s könyes szemmel járta végig mindazokat a helyeket, hol egykor, boldog ifjú korában, megfordult.

A bányaiskolának 70 év leforgása alatt a következő igazgatói voltak: Czehentmayer J., Franzenau József, Reinisch Ágoston, Széles Dénes, Jarolimek Egyed, Zigelheim Gusztáv, Hüttl József, Huffner Tivadar, Gólián Károly, Steinhauz Gyula. Az 1848/49-iki szabadságharc alatt volt a tanintézetnek legkevesebb növendéke, számszerint 4.

A nagyági bányák jövőjének biztosítása céljából már a 40-es években az a terv merült föl, hogy a legmélyebb szintről egy altáró hajtassék Nagyág alá s ezzel keresztezze a gazdagabb telér-hálózatot. Hosszas tárgyalások után 1882-ben Hüttl József indította meg a cser-tési völgyből, az úgynevezett *Ferencz József* altárót, mely 5000 méter nyílegyenes, modern altáró, mely 1897-ben befejeztetett. Sajnos, a több mint 1 $\frac{1}{2}$ millió korona költséggel végre hajtott mű, nem hozta meg a kívánt eredményt.

Az utóbbi években, külföldi gazdag vállalkozók, a bányamű megvásárlása céljából, kísérleteket végeztek. Egy angol társaság 4 tisztviselője hónapokon keresztül tanulmányozta a bányákat, ezer meg ezer kémlepróbát készíttetett; de, úgy látszik, az eredmény nem elégítette ki őket, mert a vásárlástól, mindeñ megjegyzés nélkül, visszaléptek.

Nagyág megmaradt a mi kezünkben s meg kell maradnia magyar-nak is, hogy visszahódítsa régi magyarságát, melyet helynevei őriznek.

Egy közeli községnek, melyet *Barszunak* hívnak, tősgyökeres magyar neve *Berekszó*, a *fejéragi tó* ma *Fajarág*, *Veremága* község ma *Vormaga* s maga *Nagyág* is *Nozság*. E régi magyar hagyományt hirdetni kellek ide az iskolák, magyar papok, tanítók és bányászok. A bányaiskolának minden termében feltűnő nagy betűk hirdetik: *Csak magyarul beszélj!* A bánya sorvadásával az iskola is bezárul s az a buzdító fölírás is fölöslegessé válik. Mintha hallanám a halálharang kongását, mely ugyan a jövődöre szól, de melynek mélyen búgó hangjában a múlt nagysága is megzendül. Elsuhan *Franzenau* emlékoszlopa fölött is, mely a hetven éves multat hirdeti s a régi gazdagság idején szőtt szebb jövőről beszél. *Franzenau* emléke azonban tovább is élő emlék marad s mindenki áhitattal olvassa a rávésett emlék mondásokat. Maga az emlék is szenvedett az idő viharától, de *Steinhausz Gyula* igazgató helyreállította s újra aranyoztatta a nagy ember emlékoszlopát, melyen a következő sorok olvashatók:

Északon: „Josef Franzenau k. k. Bergrath Ritter des Franz Josef Ordens etc. etc. geb. am 4-ten März 1802, gestorben am 14-ten Februar 1862.“ *Délen:* „Gewidmet zum Zeichen ihrer innigen Liebe, ihrer Verehrung und des Dankgeföhles, durch seine tieftrauernden Zöglinge der Bergschule zu Nagyág.“ *Keleten:* „Viel Edles hat er dem Schoosse der Erde entnommen Nun gab der Edle selbst sich dem Schoosse der Erde zurück.“ *Nyugaton:* „Ruhmvoll als Bergmann, Menschenfreund und im Streben für die Kunde der Natur unvergesslich seinen Fachgenossen, Zöglingen und Untergebenen“.

A szaktársak, a növendékek és alárendeltek nagy része a föld alatt alussza álmát, a derék emberbaráttal együtt s a fényes, hirneves Nagyág dicsőségéről álmodozik. S mi a késő utódok megrogyva állunk a romok felett! Sem szakértelem, sem buzgóság előbbre nem viszi a helyzetét, mert az Isten áldása: az arany, hiányzik a bányák mélyéből. S az arany hiányozni fog ide fönn is, még pedig az az arany, mely minden magyar ember szívében drága kincs: a hazafiasság.

Révai Károly.